

УДК 334.722.24

JEL Classification D10, L 24, M21

Надія Богомолова, д.е.н., проф.
(завідувач кафедри «Фінанси і кредит», Державний університет
інфраструктури та технологій)
ORCID ID 0000-0001-5376-2437

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ СІМЕЙНОГО БІЗНЕСУ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ

У статті проаналізовано сутність і зміст сімейного бізнесу як ефективної форми реалізації підприємницького потенціалу.

Розглянуто стан та тенденцій розвитку підприємств сімейного бізнесу в Україні. Охарактеризовано переваги та суперечливі питання функціонування таких підприємств в умовах глобалізації суспільного та економічного життя, окреслено основні проблеми фінансового забезпечення видів економічної діяльності підприємств.

Проаналізовано особливості різних видів державної підтримки сімейного бізнесу; охарактеризовано вплив державної підтримки сімейного бізнесу на розвиток малого та середнього підприємництва. Врахування особливостей діяльності підприємств сімейного бізнесу дозволило виявити основні чинники внутрішнього та зовнішнього впливу. Доведено, що особливої уваги вимагають чинники, які знаходяться на стику сімейних та економічних відносин, забезпечують економічну соціалізацію, пом'якшують соціально-економічну напруженість в суспільстві.

Надано характеристику основним складовим механізму розвитку підприємств сімейного бізнесу в Україні; окреслено функції, форми, фактори, принципи та важелі організаційно-економічного механізму розвитку сімейних підприємств. Запропоновано основні напрями реалізації такого механізму в сучасних умовах.

Ключові слова: сімейний бізнес, підприємство, ефективність, механізм.

Постановка проблеми. Не дивлячись на складні умови фінансово-економічного середовища в країні, малий та середній бізнес при мінімальному рівні державної підтримки забезпечує нові робочі місця, сприяє зменшенню соціально-економічної напруженості в суспільстві, формує значну частину надходжень у бюджет у вигляді податків, забезпечує інноваційне впровадження як в техніко-технологічному, так і в організаційно-управлінському зрізі, залишається достатньо гнучким та адаптивним до викликів соціально-економічних і суспільних трансформацій. Проте є певна сфера підприємництва, яка вимагає більшої уваги внаслідок недостатньої її дослідженості,

© Богомолова Н.І., 2019

прогалин у законодавчому полі, відсутності даних статистичної інформації. Цю нішу займають підприємства сімейного бізнесу, які в багатьох країнах світу формують економічно ефективний та соціально орієнтований сегмент бізнес середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у сфері розвитку підприємств сімейного бізнесу в Україні свідчить про важливість та актуальність даного напрямку, формування в ньому науково-методичного базису для розвитку вітчизняних підприємств, окреслення механізму послідовного забезпечення їх розвитку. Так, означені засади обґрунтовані у наукових публікаціях останніх років таких дослідників, як: Бондарчук М., Дерід І., Кіренкіна Е., Кошик О., Купалова М., Кулиняк І., Солоненко Ю., Трегубов О., Чухрай Н. та інших [1-8]. Однак системних наукових досліджень проблем фінансово-економічного розвитку підприємств сімейного бізнесу на сьогодні недостатньо; це знижує рівень ефективності таких суб'єктів господарювання, уповільнює розвиток малого та середнього підприємництва в цілому. Вищевикладене формує актуальність та вчасність дослідження особливостей розвитку сімейних підприємств і робить його важливим для підвищення ефективності сімейного підприємництва.

Мета статті – висвітлити основні тенденції та проблеми функціонування підприємств сімейного бізнесу в Україні, встановити фактори та принципи розвитку механізму функціонування підприємств сімейного бізнесу, що сприятиме ефективності малого та середнього підприємництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність і зміст економічної категорії сімейного бізнесу як форми реалізації підприємницького потенціалу, що поєднує в собі вплив економічних, соціальних, психологічних характеристик є неоднозначною та становить основу наукових дискусій.

Як зазначає І. Дерід [2] поняття «сімейний бізнес» доцільно розглядати як у вузькому (наявність членів родини), так і у широкому сенсі (зміна поколінь родини, спадковість тощо); незважаючи на значну кількість визначень, найважливішою характеристикою сімейного бізнесу залишається така – родина має бути власником або суттєвим співвласником бізнесу та (в більшості випадків) здійснювати управління (менеджмент) ним.

У цілому аналіз дефініції «сімейний бізнес» свідчить про пов'язаність поняття з категоріями власності та праці сім'ї (спадковості поколінь, родини та її членів); для розуміння її сутності необхідним є врахування особливостей не тільки ринкового середовища, економічних потреб та інтересів, а й сімейних аспектів (соціальних, психологічних), інакше кажучи, – категорія поєднує в собі як ділові, так і сімейні відносини із значним колом супутніх, взаємопов'язаних та взаємообумовлених соціально-економічних чинників.

Сімейний бізнес є складною системою: з одного боку, характеризується значним впливом сімейних стосунків, стабільності відносин, особистих вподобань членів родини, з іншого – колом проблемних питань спадковості та розмежування обов'язків, потребою в достатньо високому рівнем довіри, врахуванні базових цінностей, формуванні традицій, тощо. Серед переваг сімейного бізнесу ключовими є можливість швидкого прийняття управлінських рішень, комунікативність, достатньо високий рівень мобільності, гнучкості, адаптації до змін зовнішнього середовища.

Наступність є важливою характеристикою сімейного бізнесу. Відмова від стратегічного планування діяльності та планування наступності може зіграти

критичне значення в розвитку підприємства. Так, дослідники Солоненко Ю. та Трегубов О. [6] зазначають – концентрація власності в сім'ї, що є основною характеристикою підприємств сімейного бізнесу, формує переваги таких підприємств (згуртованість, об'єднання, сімейні цінності, традиції та культура), – все це, як правило, дозволяє розвиватися бізнесу, водночас, для реалізації потенціалу сімейному підприємству вкрай необхідне ретельне планування – планування наступності, розподілу обов'язків, визначення процедур передачі влади, перспективного бачення розвитку бізнесу, його диверсифікації.

Більшість експертів до основних недоліків підприємництва сімейного характеру відносять слабку внутрішню дисципліну в компаніях, неформальний характер відносин, недостатньо обґрунтовану кадрову політику, залежність від внутрішніх конфліктів, недостатню увагу плануванню (зокрема стратегічному), нехтування договірним характером внутрішньої організації виробничо-економічних відносин та ін.

Підприємства сімейного бізнесу здебільшого стикаються з загальними проблемами кризового фінансово-економічного стану, – зниженням купівельної спроможності, посиленням недоброякісної конкуренції, слабкою підтримкою з боку держави, недостатньою операційною ефективністю, бюрократичним механізмом, корупційними проявами. Основними викликами сьогодення для підприємств сімейного бізнесу залишаються завдання: тримання балансу між роботою та особистим життям, формування позитивної ділової репутації, підвищення доходності бізнесу, диверсифікація в частині розширення меж охоплення бізнес-середовища (нові продукти, інші ринки збуту).

В цілому проблеми розвитку сімейних підприємств в Україні можна охарактеризувати як загальноекономічні, притаманні вітчизняному підприємницькому сектору, що викликані негативним впливом зовнішнього середовища – нестабільною економікою та політичною ситуацією, недостатністю інвестицій та інших видів фінансових ресурсів, недосконалістю механізмів кредитування малого та середнього бізнесу, та специфічні, що пов'язані з особливостями організації сімейного бізнесу, в тому числі недосконалістю законодавчого регулювання такої форми ведення бізнесу, базуванні на інституті сім'ї, який останнім часом також активно трансформується.

Аналіз стану та тенденцій розвитку підприємств сімейного бізнесу в Україні висвітлює переваги та суперечливі питання функціонування таких підприємств в умовах глобалізації суспільного та економічного життя, наявність складних проблем фінансового забезпечення видів економічної діяльності підприємств; розв'язання останніх гарантуватиме достатній рівень економічної безпеки підприємництва та формуватиме базові умови для його перспективного розвитку.

Ефективний розвиток сімейного підприємництва, як слушно зазначає Ю. Солоненко [5, 6], відповідає сучасним глобалізаційним тенденціям, – інтеграційні процеси, характерні світовому господарству формують умови для подальшої інтернаціоналізації сімейного бізнесу, формують глобальне конкурентне інституційне середовище, що базується на системі соціально-комунікаційних зв'язків, забезпечивши міжнародний розподіл праці.

Врахування особливостей та умов реалізації різних видів державного регулювання економічного середовища, свідчать про значний вплив державної підтримки сімейного бізнесу на розвиток малого та середнього підприємництва. Врахування особливостей діяльності підприємств сімейного бізнесу дозволило стандартно чинники доцільно розглядати як такі, на які можливо впливати,

керувати їх наслідками (найчастіше, це фактори внутрішнього економічного механізму підприємства) та такі, вплив на які значно обмежений (фактори зовнішнього середовища).

Особливої уваги вимагають чинники, що знаходяться на стику сімейних та економічних відносин, забезпечують економічну соціалізацію, пом'якшують соціально-економічну напруженість в суспільстві. Важливим є співвідношення та збалансування інтересів сім'ї та інтересів справи, яке, з урахування етапів розвитку сімейного бізнесу вимагає контролю та регулювання, зміна складу сім'ї, поява нових учасників бізнесу, – все це вносить корективи у функціонування підприємства. Важливим є і співвідношення сімейного та професійного управління (за рахунок професійних найманих менеджерів), частина операцій, що може бути віддана на аутсорсинг, тощо.

В розвитку сімейних підприємств значна увага має приділятися дослідженню соціально-психологічних чинників впливу, таких як соціально-психологічний клімат, сприйняття даного виду бізнесу суспільством, мотивація учасників бізнесу, особистісно-лідерські характеристики підприємців, можливість ефективних комунікацій, тощо. Цінності та цілі функціонування компанії (яка позиціонує себе як суб'єкт сімейного бізнесу) мають розглядатись як унікальний актив та соціальний ресурс, а ефект від реалізації потенціалу сімейної компанії може набувати синергетичного вигляду та проявлятися відтерміновано у часі в інших сферах діяльності.

В окреслених умовах розвиток сімейного підприємництва має ґрунтуватися на побудові та удосконаленні організаційно-економічного механізму функціонування підприємств. Такий механізм являє собою цілеспрямовану на ефективний розвиток систему, що складається з тісно пов'язаних між собою елементів – функцій (соціальних, економічних тощо), форм організації виробництва (продукції, надання певних послуг), факторів (керованих та малокерованих), принципів (ефективності, спадковості, плановості, інноваційності, ін.) та важелів організаційно-економічного механізму розвитку сімейних підприємств (планів, програм, різнопланового економічного інструментарію).

Підґрунтям і базисом функціонування означеного механізму є законодавче нормативно-правове регулювання економічної діяльності сімейних підприємств. При цьому слід акцентувати увагу на необхідності гармонізації норм вітчизняного та міжнародного права, усуненні прогалин регулятивного характеру, що дозволить врахувати специфіку функціонування сімейних підприємств, встановити співвідношення певних сфер діяльності з іншими формами організації бізнесу, дозволить врахувати особливості започаткування й функціонування сімейного та інших форм організації бізнесу, гнучкість системи оподаткування їх діяльності, сформувати засади інвестиційного розвитку сімейних господарств тощо.

У 2010 р. в Україні на різних рівнях активно обговорювався проект закону «Про сімейне підприємство», що мав визначити правові засади застосування системи оподаткування, обліку, звітності, створення, діяльності та ліквідації підприємств сімейного бізнесу. Проект зазнав значної критики, в тому числі з боку підприємців, і не був прийнятий. На сьогодні законодавчо закріплені тільки окремі питання розвитку сімейних фермерських господарств, – з серпня 2018 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» (10.07.2018 р. № 2497-VIII). Зокрема, ним внесено зміни

до Податкового кодексу України та низки законів України, таких як «Про фермерське господарство», «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Отже, питання законодавчого врегулювання залишається не до кінця вирішеним.

У цілому удосконалення організаційно-економічного механізму підприємств сімейного бізнесу полягає у забезпеченні таких напрямів:

1. Орієнтація на стратегічний розвиток та реалізація цілісної системи планування економічної діяльності сімейних підприємств: від стратегічного виміру (формування місії та цілей компанії), бізнес-планування за напрямками діяльності, обґрунтування тактики ведення бізнес-ліній, впровадження процедури бюджетування, – до оперативного планування та регулювання діяльності, можливості управління змінами та забезпечення адаптації до викликів середовища. Важливим є і питання планування передачі прав та обов'язків стосовно власності та управління сімейним бізнесом на засадах прозорості, об'єктивності та економічної доцільності.

2. Удосконалення системи виробничо-економічних відносин на базі посилення організаційно-управлінської та трудової дисципліни, реалізації договірних відносин (різних їх форм), формалізації чисельних виробничо-економічних і трудових зв'язків. Розробка внутрішньої політики підприємства, спрямованої на досягнення стратегічних цілей, збереження та збільшення бізнес-ресурсів, розмежування та регламентацію ділових та родинних відносин, встановлення процедур нарад та обговорення, визначення чіткої вертикалі управління, – все це дозволить упорядкувати діяльність, зробити її більш прозорою та мінімізувати вплив чисельних економічних, фінансових та ін. ризиків.

3. Реалізація принципу «інвестування в людський капітал». Даний принцип реалізований в ряді успішних світових компаній, в тому числі й тих, що базуються на сімейному капіталі, – необхідність професійного управління сімейним підприємством, передачі знань та навиків, залучення сучасного інноваційного інструментарію є вагомим елементом розвитку сімейного бізнесу. Вдале поєднання індивідуального розвитку та бізнес спрямованого навчання посилює потенціал підприємств сімейного бізнесу в частині стимулювання та реалізації бізнес-ідей; при цьому навчання доцільно спрямовувати на стратегічний розвиток компанії, посилення її конкурентних переваг, дослідження ринків та можливостей диверсифікації діяльності. Важливою також є участь в професійних та бізнес-спільнотах, асоціаціях, обмін досвідом (в тому числі співпраця з іншими підприємствами сімейного бізнесу), міжнародне стажування.

4. Посилення державної підтримки сімейного підприємництва за рахунок спеціального законодавчого регулювання – встановлення статусу, процедур і функцій сімейних підприємств, гнучкої системи оподаткування, регламентації обліку, звітності, засад створення таких форм бізнесу, ведення діяльності та ліквідації підприємств сімейного бізнесу, реалізації цільових програм розвитку підприємництва (в тому числі за рахунок освітньої діяльності, консалтингу, створення і доступу до інформаційних баз даних тощо). Це має відбуватися на основі співпраці інституцій, соціального партнерства держави та суспільних організацій, підприємців, всіх тих, хто зацікавлений в реалізації потенціалу сімейного підприємництва.

Висновки та пропозиції. Підприємства сімейного бізнесу, що ґрунтуються на поєднанні економічних та соціально-психологічних відносин, оперують потужним конкурентоспроможним виробничо-економічним потенціалом, створюючи робочі місця, та орієнтуючись на довготермінові відносини та стратегічний економічний розвиток, що позитивно відображається на розвитку підприємницького сектору та економіки країни в цілому. Водночас, правова захищеність даного сектора ускладнена, відсутня офіційна статистика по сімейних компаніях, не реалізуються державні програми підтримки сімейного бізнесу. Все це обмежує розвиток таких підприємств, обумовлює тінізацію їх діяльності. Створення умов для розвитку сімейного підприємництва, удосконалення механізмів фінансової підтримки (в тому числі за рахунок доступних програм кредитування та фінансового лізингу, стимулюючого оподаткування діяльності), – надасть новий імпульс розвитку підприємництва та позитивно вплине на стійкість економіки в цілому.

Сімейне підприємництво залишається перспективною галуззю подальших досліджень, зокрема як в частині дослідження сімейних цінностей як конкурентної переваги на ринку, так і в частині фінансово-економічних механізмів його розвитку, формування засад ефективного інноваційно-інвестиційного забезпечення, спеціальних режимів оподаткування, комплексного (в тому числі пільгового) кредитування, оцінки синергетичного ефекту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук М. Ю. Вплив державної підтримки сімейного бізнесу на розвиток малого підприємництва. *Формування ринкових відносин в Україні*. № 7, 2013. С. 40-44.
2. Дерід І. О. Сімейний бізнес: сутність та специфіка у різних країнах світу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. № 1144. Вип. 3(1), 2014. С. 101-104.
3. Кулиняк І. Я., Кошик О.В. Сімейний бізнес: співвідношення з іншими формами організації бізнесу. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. № 5, 2014. С. 89-93.
4. Кулиняк І. Я., Кошик О.В. Сімейний бізнес: сутність поняття. *Науковий вісник НЛТУ України*. Вип. 24.9, 2014. С. 390-394.
5. Солоненко Ю.В. Інтернаціоналізація сімейного бізнесу: сутність процесу та чинники впливу. *Економіка і організація управління*. Вип. 2, 2018. С. 84-91.
6. Солоненко Ю.В., Трегубов О.С. Рольова ідентифікація засновника сімейного бізнесу. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. Вип. 2, 2018. С. 52-61.
7. Купалова М. М. Функції сімейного бізнесу у сучасному українському суспільстві. *Український соціологічний журнал*. № 1-2, 2017. С. 257-261.
8. Чухрай Н. І., Кулиняк І. Я. Сімейне підприємництво в Україні: стан, бар'єри та напрями їх подолання. *Сучасний інструментарій та галузеві особливості управління підприємствами України : монографія*. Львів, 2014. С. 124-144.

REFERENCES

1. Bondarchuk, M. Yu. (2013), "Influence of state support of family business on small business development". *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 7, pp. С. 40-44.
2. Derid, I. O. (2014), "Family Business: Essence and Specificity in Different Countries". *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia : Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm*, vol. 1144, 3(1), pp. 101-104.
3. Kulyniak, I. Ya. and Koshyk, O.V. (2014), "Family business: the relationship with other forms of business organization". *Derzhava ta rehiony. Seriiia : Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, vol. 5, pp. 89-93.
4. Kulyniak, I. Ya. and Koshyk, O.V. (2014), "Family business: the essence of the concept". *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, , vol. 24.9, pp. 390-394.

5. Solonenko, Yu.V. (2018), "Internationalization of family business: the essence of the process and factors of influence". *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, . , vol. 2, pp. 84-91.
6. Solonenko, Yu.V. and Trehubov, O.S. (2018), "Role identification of the founder of family business". *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, vol. 2, pp.52-61.
7. Kupalova, M. M. (2017), "Functions of family business in modern Ukrainian society". *Ukrainskyi sotsiologichnyi zhurnal*, vol. 1-2, pp. 257-261.
8. Chukhrai, N. I. and Kulyniak, I. Ya. (2014), "Family business in Ukraine: the state, barriers and ways to overcome them". *Suchasnyi instrumentarii ta haluzevi osoblyvosti upravlinnia pidpriemstvamy Ukrainy : monohrafiia*. Lviv, pp. 124-144.

Надежда Богомолова, д.э.н., проф.
(заведующая кафедрой «Финансы и кредит», Государственный университет
инфраструктуры и технологий)

РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ СЕМЕЙНОГО БИЗНЕСА: ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

В статье проанализирована сущность и содержание семейного бизнеса как эффективной формы реализации предпринимательского потенциала.

Рассмотрено состояние и тенденций развития предприятий семейного бизнеса в Украине. Охарактеризованы преимущества и противоречивые вопросы функционирования таких предприятий в условиях глобализации общественной и экономической жизни, основные проблемы финансового обеспечения видов экономической деятельности предприятий.

Проанализированы особенности разных видов государственной поддержки семейного бизнеса; охарактеризовано влияние государственной поддержки семейного бизнеса на развитие малого и среднего предпринимательства. Учет особенностей деятельности предприятий семейного бизнеса позволил обнаружить основные факторы внутреннего и внешнего влияния. Доказано, что особенно внимания требуют факторы, которые находятся на стыке семейных и экономических отношений, обеспечивают экономическую социализацию, смягчают социально-экономическое напряжение в обществе.

Предоставлена характеристика основным составляющим механизма развития предприятий семейного бизнеса в Украине; очерчены функции, формы, факторы, принципы и рычаги, организационно экономического механизму развития семейных предприятий. Предложены основные направления реализации такого механизма в современных условиях.

Ключевые слова: семейный бизнес, предприятие, эффективность, механизм.

Nadiya Bogomolova, Doctor of Economics, Professor
(Head of the Department of Finance and Credit, State University of Infrastructure and Technology)

DEVELOPMENT OF FAMILY BUSINESS ENTERPRISES: ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC FUNDAMENTALS

In the paper the essence and content of family business as an effective form of realization of entrepreneurial potential are analyzed.

The state and trends of development of family business enterprises in Ukraine are considered. The advantages and controversial issues of functioning of such enterprises

in the conditions of globalization of social and economic life, the main problems of financial support of types of economic activity of enterprises are characterized.

The peculiarities of various types of state support of family business are analyzed; the influence of state support of family business on the development of small and medium entrepreneurship is described. Taking into account the peculiarities of the activities of family business enterprises has revealed the main factors of internal and external influence. It is proved that special attention is required by factors that are at the junction of family and economic relations, provide economic socialization, mitigate socio-economic tension in society.

The characteristic of the main components of the mechanism of family business enterprises development in Ukraine is given; The functions, forms, factors, principles and levers of organizational and economic mechanism of family enterprises development are outlined. The main directions of realization of such a mechanism in the modern conditions are offered.

In the article the important accents are made on the necessity of harmonization of the norms of domestic and international law, elimination of gaps in the regulatory nature, allowing to take into account the specifics of the functioning of family enterprises, establish the ratio of certain spheres of activity with other forms of business, take into account the peculiarities of the establishment and functioning of family and other forms of business organization, taxation their activity, to form the bases of investment development of family farms, etc.

Keywords: family business, enterprise, efficiency, mechanism